

Malé Karpaty — hory na rozhraní

Hynek Skořepa

Autor věnuje honorář Nadaci Živa

Malé Karpaty vybíhají z karpatského oblouku směrem k jihozápadu v délce asi 100 km a tvoří monumentální horskou kulisu při pohledu z okolních nížin — Podunajské či Záhorské. Je to kraj bukových lesů, vinic, bílých vápencových skal a pohraničních hradů starých Uher.

Jsou a nejsou to Karpaty

Geograficky patří Malé Karpaty (spolu se svým pokračováním na rakouském území Hainburskými vrchy — Hainburger Berge) k Západním Karpatům. Geomorfologové umísťují hranici mezi Alpami a Karpatami až do tzv. Karnuntské brány (podle rakouského města Petronell — Carnuntum, někdejšího římského vojenského tábora), kudy původně protékal Dunaj. Vlivem výzdvihu Hainburských vrchů se později tok Dunaje odklonil k severu a vytvořil Devínskou bránu (Porta Hungarica). Geologové však nemají názor tak jednoznačný. Alpsko-karpatskou styčnou oblast vědci v minulosti spíše opomíjeli. Její velkou nevýhodou je zakrytí starších jednotek hlubokými usazeninami neogenních pánví (neogén = mladší třetihory). Informace o geologické stavbě území tak poskytuje pouze nepříliš hojný vrtný materiál z podloží těchto pánví a zejména vystupující

hráštové struktury nejvýchodnějších Alp a Západních Karpat (hrášť je soustava vyzdvižených ker zemské kůry např. v podobě stupňovité pyramidy). Podle novějších názorů považují geologové Malé Karpaty a severovýchodně ležící Považský Inovec za přechodné území k Alpám. Geologická stavba Malých Karpat je navíc poměrně komplikovaná. Po přijetí principů deskové tektoniky doporučil slovenský geolog M. Mahel' v 80. letech 20. stol. na základě porovnání malokarpatských a alpských jednotek opuštění autochtonické koncepce jádra Západních Karpat (tzv. tatrika), kterou předtím sám po dlouhá leta budoval (tvrdil, že krystalickými horninami tvořený „základ“ Karpat se nachází na „původním“ místě a příkrovy se posunovaly po něm). Předpověděl též pokračování některých alpských jednotek do Karpat a podnítl nové výzkumy právě v Malých Karpatech (Plašienka 1999).

Zvláštní postavení v Malých Karpatech

má především tzv. borinská jednotka (podle obce Borinka severozápadně od Bratislavy), svým geologickým složením je v karpatském prostoru unikátní. Jde o výplň někdejšího příkopu s převahou hrubých úlomkovitých usazenin přinášejících sem ze suchozemského prostředí (Plašienka 1999).

Přestože jsou Malé Karpaty jádrovým pohorím (jeho základ tvoří vyvěřelá a přeměněná horniny), zejména v severní a západní části je krystalické jádro překryto druho-horninami (triasovými) sedimenty — zejména vápenci a dolomity. Vápence se na několika místech těží a průmyslově zpracovávají. Karbonáty jsou často zkrasovělé (Plavecký, Smolenický, Čachtický a Dobrovodský kras). Ve Smolenickém krasu se nachází jeskyně Driny, jediná veřejnosti přístupná jeskyně na západním Slovensku, objevená v letech 1929–30 (zprístupněna 1930, r. 1940 zde bylo vybudováno elektrické osvětlení). Některé jeskyně jsou významné paleontologickými nálezy — zejména Deravá skála v Plaveckém krasu u Plaveckého Mikuláše (osídlena v paleolitu a neolitu).

Devín a Sandberg

Devínská brána je mladé průlomové údolí Dunaje přes Malé Karpaty. Údolí je vázané na zlom v zemské kůře a má antecedentní charakter (řeka se zde neustále

Západ slunce nad zříceninou hradu Ostrý Kameň v masivu nejvyšší hory Malých Karpat Záruby (768 m). Ostrůvky skalních stepí byly patrně vytvořeny spolupůsobením lidských zásahů v minulosti (odlesnění z obranných důvodů). Geologický podklad tvoří vápence chočského příkrovu

zahluhuje do podloží pomalu se zdvihajícího vlivem tektonických pohybů). Vlastní hradní skálu Devína tvoří masivní triasové dolomity s polohami vápenců. Je silně tektonicky porušená, což napomohlo jejímu zkrasování. Jeskyně jsou místy vyplněné mořskými písky (neogenní moře před 16 miliony lety zaplavilo již existující kras). V určité době byl hradní vrch ostrovem vystupujícím z okolního moře.

Jinak je ovšem geologická stavba Devínských Kobyl (jižní části Malých Karpat izolované od zbytku pohoří) velmi pestrá (prvohory až čtvrtohory). Pozoruhodné jsou neogenní usazeniny odkryté starými lomy na Sandbergu s významnými paleontologickými nálezy (antropoidní opice, zuby žraloků, kosti velryb a mohutných slonovitých savců, zkameněliny mlžů atd.). Unikátní nálezy z doby těžby vápence jsou dnes uloženy ve vídeňském Přírodovědném muzeu s lokalizací Neudorf an der March (Devínska Nová Ves; Hovorka, Michalík 2001).

Devínské bradlo bylo osídleno již v pravěku, později zde bylo keltské sídliště či předsunuté římské opevnění patřící k nedalekému vojenskému táboru Carnuntum. Zdejší velkomoravskou pevnost, doloženou r. 864 ve Fuldských análech jako Dowina, nahradil středověký hrad. V období romantismu se zrúčenina stala cílem vlastivědných výletů štúrovské mládeže a sehrála významnou roli během slovenského národního obrození.

Tajemství malokarpatské jedle

Nejhojnějším stromem Malých Karpat je buk (*Fagus sylvatica*). Bučiny (zejména ty květnaté s bohatým podrostem) pokrývají nejvyšší polohy pohoří a sestupují také hluboko do chladných dolin. V roklinách a terénních depresích obohacených o živiny je střídají jasanové javořiny, ve kterých na jaře zcela dominuje česnek medvědí (*Alium ursinum*). Bílé koberce jeho květů svítí do daleka a česneková vůně se táhne celým lesem. Při okrajích pohoří je buk nahrazován habrem (*Carpinus betulus*) a duby (*Quercus*), včetně dubu pyřitého (*Q. pubescens*) a vzácně i dubu ceru (*Q. cerris*) na výslunných stránkách lesostepní

Hrad Čachtice obklopený teplomilnými společenstvy Čachtických Karpat (severní část Malých Karpat), vlevo ♦ Zrúčenina bradu Pajštún (Borinka) s rozkvetlou tařící skalní (*Aurinia saxatilis*) a mahalebkou (*Prunus mahaleb*), vpravo

ho charakteru. Tyto porosty jsou však mnohem výrazněji ovlivněny lidskými zásahy v minulosti (těžba palivového dříví, pastva) a často si dodnes zachovávají tvar pařeziny. Na skalách se místy vyskytuje borovice lesní (*Pinus sylvestris*).

Zvláštní postavení má v Malých Karpatech jedle (*Abies alba*), jejíž zdejší výskyt poblíž Modry tvoří izolovanou arelu vzdálenou od jejího souvislého karpatského areálu asi 60 km. Vyskytuje či vyskytovala se zde na jihovýchodních svazích pohoří od společenstev doubrav až po skalky na hřbetech. V areálových mapách bývá její malokarpatský výskyt někdy chybně vyznačen, přestože o něm psal již P. Sillinger v časopise Věda přírodní v r. 1938. Při svém šíření v poledové době se jedle v Karpatech střetávala s ostatními dřevinami, jejímu dalšímu postupu bránil zejména konkurenčně velmi zdatný buk. Proto zde jedle zaujala pouze velmi omezené území v jinak rozsáhlé oblasti s minimálním zastoupením jehličnanů (Prudič 1990). Lokalita s původním výskytem jedle je chráněna v NPR Hajdúky u obce Častá severně od Modry. Rezervace je bohužel součástí obory.

Lesy grófa Pálffyho

Pálffyové patřili k nejvýznamnějším a nejbohatším uherským šlechtickým rodům. Obrovských majetků na území dnešního Slovenska se domohli v době války s Turky a protihabsburských povstání uherské šlechty proti císaři. Patřili k oporám Habsburků v Uhrách, za což byli patřičně odměňováni. Zastávali nejvyšší vojenské a politické funkce. Postupně získali do vlastnictví téměř celé Malé Karpaty, od Devína až po Dobrou Vodu. Podle hradu Červený Kameň získal rod predikát de Vöröskő. Smolenice nechali Pálffyové v 19. stol. romanticky přestavět a zakomponovat do okolní krajiny. Větší část majetků vlastnili až do r. 1945.

Josef Pálffy (1853–1920), majitel smolenického panství, dal v dolině pod Majdanem (Horné Orešany) zřídit chemickou továrnu na suchou destilaci bukového dřeva (produktem byla především kyselina octová a aceton, které se vyvážely až do Anglie), jako vedlejší produkt pak zůstalo dřevěné uhlí. Pro svoz dřeva zde bylo vybudováno 40 km koněspřázných úzkorozchodných železnic (o rozchodu 760 mm, koně zde tahali prázdné vozíky, dolů se jelo samospádem) a 70 km parních tratí (s rozchodem 600 mm). Roku 1901 byl dokonce otevřen pobočný závod v Dobré Vodě. Koňky fungovaly až do r. 1947, parní dráha dokonce až do r. 1960, kdy ji při dopravě dřeva zcela nahradily těžké nákladní automobily.

Přes značný antropogenní tlak si malokarpatské lesy uchovaly charakter blízký přírodě, zejména díky vysokému zastoupení buku a jeho schopnosti zmlazovat i v nepříliš příznivých podmínkách (např. na holosečích). Porosty málo ovlivněné člověkem se zachovaly především ve špatně přístupných skalnatých partiích. Jedním z nejvýznamnějších chráněných území, v některých částech až pralesovitěho charakteru, je NPR Roštún (též Raštún) v okolí vrchu Vápenná (752 m) u obce Sološnica. Většinu plochy rezervace zaujmají lipo-dubové bučiny (*Querceto-Fagetum tilietosum*), následují dubové bučiny s javorem (*Querceto-Fagetum acerosum*) a dealpínské bučiny (*Fagetum dealpinum*). Zajímavý je výskyt teplomilného jeřábu muku (*Sorbus aria*). Rezervace a její okolí je významná výskytem dravých ptáků, např. raroha velkého (*Falco cherrug*) či orla křiklavého (*Aquila pomarina*). V okrajových částech dnešního chráněného území se v minulosti běžně hospodařilo a zřejmě byly ovlivněny i pastvou.

Prešporok nebo Požoň

Původní slovanský název dnešního hlavního města Slovenska Prešlavburg se postupně změnil v německé Pressburg (ve slovenském znění Prešporok) a maďarské Pozsony (Požoň, z lat. Posonium). Dnešní název Bratislava získalo město až po 1. svě-

tové válce. V pohnuté době po rozpadu Rakouska-Uherska nebylo jasné, komu vlastně město obývané Slováci, ale také Maďary, Němci a Židy připadne. Počátkem r. 1919 dal ministr československé vlády pro správu Slovenska Vavro Šrobár přestěhovat ze Žiliny do Bratislavy ústřední slovenské úřady a tento taktický tah přiměl velmoci jednající v Paříži o uspořádání poválečné střední Evropy definitivně přiklonit město Československu.

Pohraniční hrady a Česká cesta

Pohraniční území (latinsky označované jako konfinium) na pomezí Horních Uher (dnešního Slovenska) a Moravy bylo dlouho neklidnou oblastí, kde se střetávaly zájmy českého a uherského státu. Vyrostlo zde proto neobvykle velké množství strážních hradů, roztroušených po Malých Karpatech. Na svazích obrácených k Záhorské nížině to byl hrad Pajštún nad obcí Borinka, severněji pak Plavecký hrad (Plavecké Podhradie), pojmenovaný podle toho, že zde v 11.-12. stol. vykonávali strážní službu Plavci neboli Polovci (zvaní též Kumáni, kočovníci z východoevropských stepí, kteří uprchli před Mongoly do Podunají). V severní části pohoří stály hrady Dobrá Voda a Čachtice, na východních svazích Malých Karpat především Červený Kameň a Smolenice. Některé z těchto hradů vznikly v blízkosti starších opevnění. Např. Plavecký hrad stojí na výběžku vrchu Pohanská, jehož ploché temeno nese stopy (valy) rozsáhlého keltského sídliště (oppida), hrad Smolenice zase v blízkosti významné archeologické lokality na pahorku Molpír (trácko-skytské a později keltské hradiště, pohřebiště z doby velkomoravské). Valy na Molpíru postupně zarůstají lesem. Historický sídelní areál přímo navazuje na skalnaté srázy v NPR Dolina Hlboče s lesostepními porosty. Někdejší lidské zásahy jistě přispěly ke zvýšení rozmanitosti území a uchování stepních prvků až do současnosti.

Nejblíže k sobě však stály hrady v místech, kudy přes Malé Karpaty přecházela tzv. Česká cesta, jedna z nejdůležitějších obchodních komunikací středověké střední Evropy, která tvořila spojnicí mezi východní Evropou (Balkánem) a řemeslníckými centry západní Evropy. Vedla od dnešní maďarské Ostrihomi přes Trnavu, Trstín

Jasonová javořina (Fraxineto-Aceretum) s česnekem medvědí (Alium ursinum) dominujícím v podrostu u Smolenic — jarní aspekt, vlevo ♦ Pralesovitá NPR Roštín v okolí vrcholu Vápenná (752 m n. m.), vpravo. Snímky H. Škořepy

a úzkým průsmykem malokarpatskými lesy na Bukovou, Prievaly, Jablonicu (dnešní státní silnice jde od Trstína přes hory přímo na Jablonicu), dále přes Senicu a Holíč na Moravu a potom do Čech a Německa. V úseku mezi Bukovou a Prievaly je stará cesta v terénu dosud patrná. Cestu chránily kromě Smolenic ještě hrady Ostrý Kameň a Korlátka. Bezpečný průchod po ní měl tehdy pro střední Evropu obrovský význam. Blízkost zemské hranice připomíná i název obce Jablonica — jabloň bývala často hraničním stromem.

S hradem Čachtice je spojena nechvalně proslulá „čachtická paní“ Alžběta Báthoryová (1560-1614), která na Čachticích a svých dalších uherských panstvích zavraždila kolem 600 dívek včetně šlechticů. Protože byla příslušnicí nejvyšší společenské vrstvy, tehdejší spravedlnosti unikla (zemřela v domácím vězení na svém hradě v Čachticích). Atmosféru její vlády výstižně zachytil spisovatel Jozef Nižnánsky v románu Čachtická paní (1932).

Pozoruhodný listnatec

Malé Karpaty leží doslova na křižovatce migračních tras organismů. Zvláště na konci poslední doby ledové musela být v tomto prostoru migrace velmi intenzivní, protože nížiny obklopující Malé Karpaty představovaly jednu z mála příhodných cest, kterými mohly organismy postupovat přes horská pásma Alp a Karpat zpět k severu. Nepřekvapí proto, že v Malých Karpatech najdeme směs teplomilných a horských druhů (i když oněch horských migrantů je zde výrazně méně).

Patrně nejzajímavější rostlinou Malých Karpat je listnatec čípkový (slovensky listnatec jazykovitý, *Ruscus hypoglossum*), zvláštní rostlina z čel. liliovitých, vzdáleně připomínající známý kokofík. Jde o submediteránní druh, který se na území Slovenska vyskytuje pouze v Malých Karpatech (především v dubo-habřinách karpatské asociace *Carici pilosae-Carpinetum*) od

Bratislavy po okolí Modry. Jde o výskyt při severní hranici areálu (izolovaný nejsevernější výskyt). Tento druh, považovaný za třetihorní relikv, je symbolem CHKO Malé Karpaty a nachází se v jejím znaku (Čerovský, Feráková 1999). Neméně pozoruhodnými jsou i výskyty podkovky křovité (podkovka lúba, *Hippocrepis emerus*) na dolomitech na severu pohoří, jakož i žlutokvěté jehlice nizounké (ihlica nízka, *Ononis pusilla*) a řešetláku skalního (řešetliak skalný, *Rhamnus saxatius*) na Devínské Kobyle, které jsou ze Slovenska známé rovněž jen z Malých Karpat.

Obdivovatelé zdejší přírody

K Malým Karpatům soustředila svůj zájem řada významných osobností. A zdaleka to nebyli jen přírodovědci. Polyhistor Samuel Mikovíni (zemřel 1750) byl během svého života kartografem, báňským inženýrem, stavitelem či mědirytcem. V Prešporku působil od r. 1725 jako župní inženýr, později žil v Banské Štiavnici. Štefan Lumnitzer (1747-1806) byl lékařem v Pezinku, Sv. Juru a Prešporku, autorem knihy Flora Posoniensis. Je po něm pojmenován bíle kvetoucí hvozdík Lumnitzerův (*Dianthus lumnitzeri*), popsáný r. 1886 z Devína. Vyskytuje se na vápencových skalách Malých Karpat, Považského Inovce (Tematín), Pálavy a severního Maďarska a Rakouska.

Botanik Ján Heuffel (1800-1857), rodák z malokarpatské Modry, byl povoláním lékař. Je po něm pojmenovaná typická rostlina jarních luk vyšších karpatských pohoří šafrán karpatský (*Crocus heuffelianus*).

Slovenský buditel a kodifikátor spisovné slovenštiny Ludovít Štúr (1815-1856) prožil konec života jako politicky nepohodlná osoba pod policejním dohledem v Modre (kde je možné navštívit jeho muzeum).

Chráněná krajinná oblast Malé Karpaty byla vyhlášena r. 1976. Jižní část (Devínska Kobyla) je od zbytku území CHKO oddělena předměstími Bratislavy. Bohužel právě v této velmi cenné jižní části dochází k častým střetům zájmů ochrany přírody s jinými aktivitami. Přesto všechno si Malé Karpaty určitě zaslouží naši pozornost nejen kvůli rozmanitosti zdejší přírody, ale také velkým kulturním hodnotám.